

Методологія політологічних досліджень

УДК 32:304.4

ББК 66.011.3

СУЧАСНІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

О. Б. Березовська-Чміль

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380506712121; e-mail: lenkab@ukr.net*

В статті висвітлено сутнісні характеристики соціальних мереж, здійснено аналіз сучасних концептуальних підходів до їх дослідження. Визначено основні параметри та особливості мережевих структур як чинників політичного впливу, їх переваги та недоліки.

Ключові слова: *соціальна мережа, політична взаємодія, соціальне поле, соціальні зв'язки, соціальний капітал.*

На сучасному етапі в політичній науці спостерігається актуалізація дослідження феномену соціальних мереж та їх впливу на політичні відносини. Це зумовлено низькою ефективністю інституційних утворень та інтенсифікацією процесів формування та розвитку неформальних практик у соціальній сфері. Проте недостатньою, на наш погляд, є розробка даної проблеми крізь призму соціально-політичної взаємодії.

Метою даного дослідження є аналіз концептуальних засад та сутнісних характеристик соціальних мереж, їх переваг і недоліків, а також виявлення особливостей їх формування в політичній сфері.

Завдяки доробкам зарубіжних учених сформувався концепт соціальної мережі. Найбільш поширеним є трактування поняття “мережа” як великої групи людей зі схожими інтересами, які взаємодіють між собою і підтримують неформальні контакти з метою взаємної підтримки й допомоги.

Велика популярність мережевого підходу у вивченні суспільних практик обумовлена не тільки тенденцією до постійного збільшення числа структур, що відповідають основним ознакам мереж, але й великою гнучкістю мережевого підходу до вивчення суспільної поведінки. За до-

помогою мережевого підходу можуть бути пояснені практики, які здаються неможливими з позицій інституціонального, культурного або етнографічного підходів.

З погляду концепції структурної еквівалентності мережа – це, поперше, сукупність акторів, що займають певні позиції, по-друге, сукупність зв'язків між ними. У рамках даної мережі економічні агенти групуються на основі подібності займаних позицій, зв'язків і за типами ресурсів, що циркулюють між даними позиціями.

Основні компоненти, що описують мережу з погляду цієї концепції, – структурний і ресурсний [9, с.288-291]. Структурний компонент передбачає конфігурацію акторів і визначені цією конфігурацією зв'язки. Ресурсний компонент – це тип обмінюваних ресурсів, які в підсумку й приводять до диференціації даних позицій.

До концепції структурної еквівалентності близьке визначення мережі Дж. Коулмана [7, с.122]. Соціальна мережа, на його думку, – це специфічний вид ресурсу, розподілений між структурними позиціями акторів поряд з матеріальними й іншими ресурсами, з якими може комбінуватися й накопичуватися соціальний капітал, що сприяє досягненню цілей, а також полегшує дії економічних агентів усередині структури.

З погляду концепції згуртованості, мережа – це сукупність відносин, вихідних принципів і похідних від них практик [10, с.332]. Ці відносини й дії, що впливають із них, мають на увазі насамперед те, що інші агенти будуть діяти певним чином, причому їхня дія не обов'язково повинна підкріплюватися санкціями, а може базуватися лише на одному принципі, наприклад, довірі. Із цією концепцією пов'язане поняття “соціального поля” П. Бурдьє [3, с.181]. Соціальне поле – це, насамперед, багатовимірний простір позицій і пов'язана з ними схема сприйняття й оцінювання, яку П. Бурдьє називає “габітус”.

Традиційно науковцями мережевий підхід розглядається як напрямок структуралізму. Останній виходить із того, що соціальні структури більше впливають на людську поведінку, ніж культурні норми або інші суб'єктивні фактори. Про це, зокрема, говорив ще Г. Зіммель, вказуючи на те, що форма – це найбільш часто повторювані структури взаємодії. Всі форми в конкретних ситуаціях і контекстах наповнюються відповідним змістом. Форма, з погляду Зіммеля, набагато важливіша, ніж зміст, оскільки саме вона визначає поведінку людини.

Таким чином, мережева структура є певною формою відносин. Ця форма набуває стабільності і відтворюється завдяки діям конкретних акторів, підкріпленим довірою оточуючих. У даному трактуванні мережа виступає насамперед як об'єктивна структура з певною формою регулювання відносин, яку учасники змушені засвоїти. Розглядаючи мережеві зв'язки як соціальний капітал, який, як і будь-який інший вид капіталу, розподілений нерівномірно, можна сказати, що перед будь-яким новачком мережа виступає певним бар'єром, котрий потрібно подолати для

успішного входження в структуру. Маємо на увазі інтеріоризацію відповідних правил і практик, вписаних у модель даної мережі.

В політичному просторі мережу слід розглядати як утворення, що створюється й функціонує відповідно до наявних суспільно-політичних практик. У цьому контексті мережа похідна від існуючих політичних відносин, у ній формується й відтворюється звичний спосіб дій, які підкріплюються загальними очікуваннями щодо дій інших.

Багато дослідників взагалі вважають, що мережеві структури є природним продовженням існуючих соціальних відносин. Наприклад, Дж. Коулман називає їх “апропріативними соціальними організаціями”, [7, с.122-139], а М. Грановеттер – “структурно вкоріненими” [6, с.54], прямо заявляючи про те, що в основі мережевих зв’язків лежать міжособистісні стосунки й пов’язані з ними зобов’язання. Соціальні актори зрештою просто відтворюють у своїх діях уже звичні для них відносини.

Мережа з позицій конструктивізму постає як безперервна структура зі своїм минулим, теперішнім і майбутнім. Тут доречно знову звернутися до поняття “габітусу” П. Бурдьє. Нагадаємо, що габітус є певною схемою сприйняття й оцінювання. Габітус породжує “розумні” способи поведіння. “Габітуси – системи стійких і переносних диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структуруючі структури, тобто як принципи, що породжують й організують практики й уявлення” [4, с.340]. Дія будь-якого актора Бурдьє пропонує пояснювати виходячи з габітусу, який він відтворює у своїх практиках. Габітус описує певну позицію актора у соціальній структурі, природа габітусу похідна від соціальних умов, у яких він формувався, але реалізується в поточному соціальному контексті.

Традиційно мережева взаємодія протиставляється централізованим структурам, для яких характерний перерозподіл, і ринковому обміну, орієнтованому на вирівнювання вартостей обмінюваних предметів. Дійсно, у більшості випадків мережеві зв’язки базуються на взаємних обмінах, що включають соціальні механізми оцінювання, за допомогою яких нейтралізується якісна й кількісна нерівнозначність обмінюваних ресурсів, а також відбувається відкладання обмінів у часі.

Очевидно, що у рамках будь-якого типу обміну мережеві зв’язки характеризуються такими рисами, як укорінення, зв’язаність, взаємодія.

До цих характеристик варто також віднести такі риси мережі, як персоніфікований характер відносин і великий вплив позаекономічних чинників.

Мережеві утворення множинні, вони варіюють, з одного боку, історично, з іншого – від культури до культури; у них несхожа природа й різні стимули до формування. До основних параметрів мережевих структур можна віднести:

- щільність мережі, вимірювану кількістю агентів і числом зв’язків між ними;

- ступінь централізації мережі, обумовлений тим, якою мірою агенти групуються навколо єдиного центра;
- гомогенність мережі (ступінь її однорідності чи різнорідності);
- силу зв'язків;
- тісноту зв'язків, вимірювану кількістю контактів або угод за певний період часу;
- замкнутість зв'язків;
- стійкість зв'язків.

Цей набір операційних параметрів дозволяє диференціювати різні мережі. Перераховані характеристики описують мережу як певну форму зв'язку. Вказана форма визначає конфігурацію мережі в цілому, структурує позиції соціальних агентів і направляє певним чином їхні практики.

Основною альтернативою мережевого підходу виступає інституціональний підхід, відповідно до якого регуляторами соціальних практик є сформовані інститути, що являють собою норми й правила, а також механізми їх підтримки.

Насправді межа між цими підходами досить умовна. Часом буває досить складно визначити, чи це усе ще мережа, чи вже інституціональне утворення. Проте, на наш погляд, мережеві структури первинні стосовно інститутів. Це означає, що при достатній поширеності мережі й наявності “вагомого” легітимізуючого принципу, мережеве утворення може “перерости” в інститут. Для обґрунтування цього судження скористаємося системою соціального утворення, запропонованою П. Бергером і Т. Лукманом [2, с.185].

В основі будь-якого соціального утворення лежить взаємодія. У ході такої взаємодії людина здійснює певну діяльність: екстерналізує себе, тобто вибудовує свою активність так, що її наміри, розуміння й цілі стають доступними іншим. Таким чином, людина стає “відкритою” іншому. “Інший” у цей час створює типізації, що полегшують інтерпретацію дій першого. На даному етапі загальна діяльність стає можливою завдяки спільним розумінням, виробленим учасниками взаємодій. Якщо ці розуміння зникають, спільна діяльність припиняється. Надалі на основі спільних розумінь формуються зразки поведінки й ролі, які учасники взаємодій змушені засвоїти.

На даному етапі їхня діяльність не контролюється нічим, крім того, що було вироблено в ході загальної дії. Можливо, одним з таких регулюючих принципів є взаємна довіра учасників. Мережа і є тією соціальною конструкцією, що формується на даному етапі. Учасники керуються, головним чином, загальними очікуваннями й розуміннями, виробленими на основі міжособистісних зв'язків. Якщо змінюється форма міжособистісних відносин, то подальша взаємодія буде відбуватися на основі змінених типізацій і очікувань.

Після вироблення типових зразків і ролей настає етап габітуалізації. Будь-яка подальша діяльність сприймається як типова, вбудовується

у звичний порядок дій. Формуються інститути, що контролюють дії. Запроваджуються правила, що регламентують ці дії. Таким чином, правила, що визначають міжособистісні взаємодії, інституціоналізуються, набувають об'єктивного характеру.

Можна припустити, що учасники економічних трансакцій, що намагаються створити мережу, розгортають свою діяльність в умовах уже існуючих інституціональних порядків, відтворюючи у своїх діях існуючі інститути, одночасно створюючи нові регулюючі принципи. Таким чином, відбувається інституціоналізація нової структури. Отже, створена мережа може змінюватися під впливом зовнішнього інституціонального середовища або сама перетворитися в інституціональне утворення [8, с.28].

Діяльність у політичному полі часто відбувається в ситуаціях, що мають великий ступінь невизначеності, що призводить до того, що актори воліють співпрацювати з тими, з ким вони уже мали справу, або з тими, кого порадять надійні партнери. Таким чином, відбувається соціальна й інституціональна локалізація трансакцій.

Зниження невизначеності в мережі обумовлюється кількома обставинами.

По-перше, всередині мережі циркулюють надійна інформація й ресурси. Мережа скорочує витрати, пов'язані з пошуком інформації (інформації, що нам повідомив друг, ми довіряємо більше, ніж відомостям, отриманим з офіційних джерел).

По-друге, якщо виникають які-небудь конфлікти, то вони вирішуються за допомогою мережевих механізмів. Для цього може використовуватися взаємоконтроль (наприклад, вирішенню конфлікту більшою мірою буде сприяти неформальна бесіда, ніж арбітраж з боку державних структур).

По-третє, мережа сприяє підвищенню довіри до кожного з її членів. Усередині мережі відбувається вибудовування репутацій, і учасники заздалегідь знають, з ким мають справу. Поведінка кожного учасника мережі передбачувана.

По-четверте, якщо до мережі підключаються нові ресурси, вони не розхитують мережу, не ведуть до опортуністичної поведінки, оскільки вводяться за допомогою надійних каналів. Опортуністична поведінка пов'язана з ризиком втратити довіру.

Автори більшості досліджень сходяться у тому, що мережева структура допомагає долати невизначеність, сприяє обміну інформацією, завдяки чому стає можливим виникнення нових організаційних форм. Однак важливо зазначити, що учасники мережі виграють лише за певних умов й у певних ситуаціях. Іншими словами в мережевої структури є як свої переваги, так і недоліки [1, с.87-88].

До переваг мережевих структур можна віднести те, що вони демонструють високий адаптаційний потенціал, відрізняються взаємодо-

помогою, яка спрямована на підтримку стабільності, дозволяють сформувати асоціації, що лобіюють інтереси учасників у владних структурах. Крім того, мережеві зв'язки міцніші, ніж інституціональні порядки (порушення інституціонального порядку суперечить безособовому утворенню; порушення ж мережевого порядку зачіпає позиції багатьох учасників, що може призвести до розпаду всієї мережі; тому можна припустити, що актори менш схильні порушувати мережеві порядки). Мережа динамічніша, краще реагує на технологічні зміни, ніж ієрархія, більш гнучка, часто використовує ширший спектр можливостей; в мережевих структурах бар'єри при входженні нижчі, ніж в ієрархіях.

Одним з недоліків мережі є замкнутість, що може перешкоджати надходженню нових ресурсів та інформації. Необхідно також відзначити, що мережеві структури довго вибудовуються, цей процес пов'язаний з додатковими витратами і найчастіше їм не вдається заощаджувати на масштабах діяльності. Як основний принцип, мережа часто сповідує стабільність, а стабільність інколи означає відмову від використання кращих можливостей; центральне положення у мережі не означає привілейованого положення.

Мережева структура нерозривно пов'язана з інституціональними утвореннями, навколо них вона будується й може сама згодом прийняти форму інституту. Мережеві відносини допомагають боротися з невизначеністю, перешкоджають поширенню опортунізму, дозволяють здійснювати успішні трансакції за умови обмеженої раціональності акторів. Основною альтернативою мережевого підходу є інституціональний підхід, відповідно до якого поведінка політичних агентів регулюється формальними й неформальними правилами, виробленими самими учасниками трансакцій або нав'язаними їм зовнішнім середовищем.

Необхідно також зауважити, що мережевий підхід є гнучким інструментом аналізу, який дозволяє виходити за рамки локальних порядків та вивчати такі види економічних дій, які не можуть бути пояснені із традиційних позицій інституціоналізму. Проте даний підхід не приділяє достатньої уваги варіативності мереж у різних культурних й історичних умовах, а також інституціональним утворенням, ігноруючи тим самим інституціональний контекст, у якому існує мережа.

На основі соціальних мереж, які часто мають тенденцію до відносної замкнутості, складається інституціональна основа соціального капіталу – приналежність до певного соціального кола, або членство в групі. При цьому останнє може підкріплюватися й формальними статусами – наприклад, члена асоціації або клубу. Існування мережі зв'язків не є природною або навіть соціальною закономірністю, сконструйованою раз і назавжди у первісному акті інституціоналізації. Ці зв'язки є продуктом нескінченної роботи з інституціонального оформлення, ключові моменти якого позначаються відповідними обрядами. Мережі зв'язків необхідні для побудови й відтворення тривалих, корисних відносин, що до-

звояють зберігати матеріальний або символічний прибуток. Таким чином, мережа відносин є продуктом інвестиційних стратегій – індивідуальних або колективних, свідомо або несвідомо спрямованих на встановлення або відтворення соціальних відносин. Ці відносини можуть безпосередньо реалізуватися в коротко- або довгостроковому періодах часу, коли відбувається трансформація випадкових зв'язків (наприклад, у випадку відносин на робочому місці, відносин сусідства тощо) у зв'язки, які одночасно й обов'язкові, і вибіркові й припускають тривалі зобов'язання, що відчуюються на суб'єктивному рівні (наприклад, почуття подяки, поваги, дружби тощо) або гарантовані інституціонально (права) [5, с.67].

Завдяки нерівномірному розподілу соціального капіталу відтворюється стратифікація в рамках мережевої системи. Вони пов'язані з нерівним доступом до соціальних мереж, які можуть бути мобілізовані індивідом або групою, а отже, до сукупності зобов'язань (головним чином, неформальних), зосереджених у цих мережах.

Роль мережевих зв'язків значно посилюється в політиці. Особливо це виявляється у сфері політичних відносин, що характеризуються наявністю ієрархічних розходжень, розподілу сфер впливу, лідерських протистоянь, боротьби за владні та інші ресурси. Соціальний капітал дозволяє з легкістю маніпулювати символічними конструкціями й завойовувати авторитет. Політичний розвиток підкріплюється практичним знанням неформальних правил і розгалужених соціальних зв'язків. Все це – наявність соціальних зв'язків і владних повноважень, здатність діяти за правилами й робити оцінку ресурсів, високий професіоналізм і підвищена працездатність – сприяють взаємному накопиченню.

Таким чином, соціальні мережі дедалі більше виступають чинником політичного впливу, засобом досягнення певних політичних цілей та лобіювання інтересів. В Україні показовою є залежність політичного успіху від участі в певних соціальних мережах та наявності зв'язків у впливових політичних колах. Поширення мережевої взаємодії з метою накопичення ресурсів та розширення сфер діяльності є невід'ємною рисою сучасної політики.

Отже, необхідно зауважити, що мережевий підхід існує на даному етапі як сформована і евристично плідна концептуальна схема, яка продовжує розвиватися в дослідженнях нових об'єктів. Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок може стати емпіричне дослідження функціонування та розвитку соціальних мереж в системі політичних відносин.

Література

1. Безрукова О.Н. Сеть как условие экономического действия // Экономическая социология. Электронный журнал. – 2004. – Т.5, №3. – С. 87-88 / <http://www.ecsoc.msses.ru>.

2. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П.Бергер, Т.Лукман // Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – С. 185.
3. Бурдьё П. Начала. Choses dites / П.Бурдьё; Пер. с фр. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1994. – С. 181-207.
4. Бурдьё П. Практический смысл / П.Бурдьё; [пер. с фр. А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко]. СПб.: Алетейя, – М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001 г. – 562 с.
5. Бурдьё П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П.Бурдьё // Экономическая социология. – 2002. – Том 3, № 5. – С. 60-74. – Режим доступа до тексту: <http://www.ecsoc.msses.ru>
6. Грановеттер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности / М.Грановеттер // Экономическая социология. – 2002. – Т.3, №3. – С. 54 / <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2002-3-3/index.html>
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж.Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
8. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н.Флигстин // Экономическая социология. 2001. – Т.2, №4. – С. 28-55. / <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2001-2-4/index.html>
9. Davern M. Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For a More Complete Social Science / M.Davern // American Journal of Economics and Sociology. – 1997. – Vol.56. No.3. – P. 288–291.
10. Mizruchi M. Social Network Analysis: Recent Achievements and Current Controversies / M.Mizruchi // Acta Sociologica. – 1994. – Vol.37. – P. 332.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В.,
докт.політ.наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)*

MODERN POLITICAL CONCEPTS IN THE SOCIAL NETWORKS THEORY

O. Berezovska-Chmil

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph.+380506712121; e-mail: lenkab@ukr.net*

In the article the essential characteristics of social networks and conceptual basis of their research. The main parameters and features network structures as factors of political influence, their advantages and disadvantages. The modern aspects of development of the social network theory are analyzed in this work.

Key words: *social network, political interaction, social field, social cohesion, social capital.*